

п'єдсталу українських князів і ополячення, подрібнення молодших ліній провідних українських родів, інтегрування їх у чужі державні структури, в кінцевому підсумку – до втрати ролі провідника нації.

Старшинська ж еліта була винятково народною, в загальній масі освіченою, добре загартованою життєвим, дипломатичним, військовим досвідом, патріотичною. Ці якості дозволили козацькій старшині пройти у тяжких війнах з польською державною машиною шлях від корпоративних вимог до ідеї широкої автономії для України, а відчувши свій потенціал, і до виборення української державності. Ідейне зростання лідерів неможливе у тепличних умовах відриву від тіла і прагнень народу – а саме такі процеси спостерігалися у заможному магнатському і шляхетському середовищі, виплеканому за польським зразком. Козацька спільнота мала апробовану часом структуру ієрархії влади й управління, яка стала моделлю нової української держави. Очоливши українську націю за невідповідних умов, вона змогла піднятися над вузькостановими інтересами й у критичний момент історії по праву перехопила падаючий прапор національної політичної еліти.

1. Яковенко Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. – К., 2005.
2. Дорошенко Д. *Нарис історії України*. – Т. 1: До половини XVII ст. – К., 1992.
3. Кривошея В.В. *Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648–1782 рр.)*. – Ч. I–II. – К., 1998.
4. Див. докладніше: Мельничук І.А. *Роль прикордонних урядників і старост в організації українського козацтва та виокремлення з козацького середовища власної військової еліти (кінець XV– перша половина XVI ст.)* // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – Вип. XXXVI. – Запоріжжя, 2013; Мельничук І.А. *Структурування к коңцу XVI в. старшинської еліти Войска Запорожського и политическое значение этого фактора* // *Сб. докладов на X Международной научно-практической конференции, посвященной проблемам общественных наук*. – М., 2013; Мельничук І.А. *Еволюция мировоззренческих и политических позиций старшинской элиты во время казацких войн с Польшей 20–40-х гг. XVII в.* // *History and Historians in the Context of the Time*. – 2013. – Vol. 11. – № 2. – Sochi, 2013.
5. Див., напр.: Петкевич К. *Литовцы, русские, поляки в Польско-Литовском государстве XIV–XVII вв.* // *История и современность*. – Вып. 1. – М., 2005; Петкевич К. *Украина на перепутье. Казацкое государство в XVII в.* // *История и современность*. – Вып. 2. – М., 2005.
6. Суліма Камінський А. *Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура* / Пер. з пол. – К., 2011.
7. *Історія українського козацтва: Нариси у 2 т.* / Редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін. – К., 2006. – Т. 1.
8. Флоря Б.Н. *Запорозьке козацтво і плани турецької війни Владислава IV (політика верхів і суспільна свідомість низів)* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – К., 1992. – Вип. 1; Флоря Б.Н. *Отношение казачества к Речи Посполитой во время казацких восстаний 20–30-х гг. XVII в. и на начальном этапе народно-освободительной войны* // *Славяноведение*. – 2009. – № 2.

Melnichuk I.A. Cossack officers as the Ukrainian people new political elite: reasons of state building success (the late XVI – early XVII cent.). In the article are analysed the causes and process of gradual loss by princely-magnate and noble the signs of the Ukrainian society political elite. Is demonstrated the deep inner content of transition to the Cossack officer elite as the national elite.

Key words: political elites, magnates and princes, nobles, Cossack officers

О. М. Жук

ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ ДО 1569 р.

У статті проаналізовані особливості соціальної й етнічної структури поселень частини українських земель, які перебували в складі Польщі до Люблінської унії 1569 р. Встановлено, що в українських поселеннях переважало руське (українське) населення з незначною частиною іноетнічних мешканців.

Ключові слова: соціальна структура, етнічний склад, колонізація, селянство, русини, поляки, євреї, німці, вірмени, татари

На формування і розвиток поселень впливають фактори природно-географічного середовища, господарської спеціалізації мешканців, соціально-економічної ситуації й етносоціального складу населення. З огляду на це, актуальним є дослідження особливостей соціальної та національної структур поселень українських земель у складі різних державних утворень. Так, ще історик права М. Владимирський-Буданов вивчав питання чисельності поселень українських земель у складі Литви і Польщі, напрямки колонізації й етнографічний склад їх населення [1]. Історію колонізації українських земель, еволюцію, чисельність, соціальну та національну структури поселень у складі Речі Посполитої реконструювали відомі історики минулого й сучасності, зокрема М. Грушевський [2], Н. Яковенко [3] та ін.

Разом із тим, вивчення соціальних, етнічних особливостей та їхнього впливу на розвиток поселень окресленого періоду в межах Польщі поки не було предметом окремого дослідження. Відтак, метою цієї статті є аналіз соціальних і етнічних особливостей українських поселень частини Волині, Галичини та Поділля, які ще з XIV ст. опинилися у складі Королівства Польського.

Тоді як основна частина українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського, Галицька Русь, Західне Поділля, а також частина Волині розвивались у межах Польщі. Соціальний склад населення українських поселень загалом відображав соціальну структуру суспільства Польщі. Верхній шабель соціальної ієрархії посідала шляхта. З кінця XIV ст. на руських землях постійно зростала кількість польської шляхти. Головною причиною була спустошеність територій внаслідок набігів Кримської і Заволзької Орд. Відіграючи для Польщі роль порубіжного щита, Русь потребувала потужних збройних сил, здатних відбити напади ззовні. Саме тому, з ініціативи королівського двору ці родючі землі починають роздаватися у ленне землеволодіння (з умовою виконання спадкової військової служби) дрібній шляхті з Мазовії, Малої Польщі, Сілезії. Водночас на ленних маєтках осідали вояки-ветерани найманих королівських загонів – німці, чехи, угорці, румуни. Оскільки селян-підданих не вистачало, разом зі шляхтою на Русь приїжджали представники інших етносів, заохочені поселенськими пільгами. Слідом за цією, згідно Н. Яковенко, «військовою колонізацією», що мусила забезпечити самооборону краю, просувався ремісничий люд – поляки, німці, євреї. Відтак, уже в першій чверті XV ст. серед міських жителів Сянока було близько 30 % німців, а у Львові їх було понад 70 %. За даними 1500 р., євреї мешкали у 18 містах Руського воєводства, а відповідні назви вулиць і майданів свідчать, що єврейські громади були чималими. Проте, найбільшу групу прибулих становили поляки [3, 115].

Наступну категорію шляхетського стану в українських землях становила галицько-руська боярська

спільнота, яка протягом XV ст. активно піддавалася полонізації. Прискоренню колонізаційних процесів серед руського боярства сприяв збіг його життєвих інтересів з цілями прийшлого рицарства, яке прагнуло поширити на Русь права та привілеї, здобути польською шляхтою. Наслідком, організованої русинами і поляками 1436–1437 рр. першої спільної конфедерації шляхти Львівської, Галицької, Перемиської та інших земель, стало звільнення місцевого боярства від повинностей, різноманітних служб і отримання ними прерогатив, властивих шляхті польській. Відтепер бояри, як і польська шляхта, не підлягали жодним обов'язкам щодо королівського трону, окрім сплати двох грошів щорічно від лану селянина-підданого.

В результаті цих та інших перемін, колишнього руського галицько-волинського боярства практично не лишилося: одні вимерли фізично, інші – емігрували на Волинь, а менш впливові та заможні вступили в родинні зв'язки із заможним місцевим панством неруського походження, посівши з «руки короля» важливі адміністративні уряди на руських теренах. У наступному поколінні це потягло за собою зміну віровизнання на католицьке і поступове сполющення. На відміну від знаті, дрібний збройний люд, якому пощастило підтвердити свої майнові права й вибороти шляхетський статус, як правило, зберігав віру предків.

У середовищі селян розпочалася соціальна диференціація. Зростав прошарок заможного селянства, яке різними заходами збільшувало майно. Заможні селяни займалися, іноді в значних розмірах, торгівлею продуктами сільського господарства і промислів, нагромаджуючи чималі суми грошей. Вони скуповували ґрунти у бідних, відкупалися від панщини, а іноді й могли викупитися на волю. До заможної верстви селянства належали кмети – спадкові власники одноланових наділів, які загалом гарантували їм економічну самодостатність. Вони, окрім грошового чиншу, сплачували продуктову ренту та виконували відробітки, розмір яких у днях був різний і залежав від регіонів, місцевих умов і часу. У XV ст. помітно збільшилася кількість півланових кметів. Верхівку сільського населення становили також млинарі та корчмарі. Перші, крім млина, мали також власне земельне господарство, за розміром наділу наближене або ідентичне кметському господарству.

Нижче від кметів у селянській ієрархії знаходилися загородники. Їхній земельний наділ, як правило, не перевищував чверть лану. Далеко не всі вони могли жити тільки зі своїх господарств, тож змушені були найматися на роботу до солтисів, млинарів, кметів і панів. Феодальні повинності загородників не були чітко визначені, з огляду на розмаїття їхніх господарських можливостей. Натомість халупники мали тільки хату (халупу) та городи. З огляду на це, їхнє існування було можливе тільки завдяки тому, що вони наймалися на роботу. Вони виконували деякі феодальні повинності: відробляли, давали ренту натурою та частково грошми. Розвинулася й така категорія сільського (в містах також) населення, як комірники. Це були особи, які тимчасово або постійно не мали свого житла й наймали його в односельців, за домовлену платню або за працю на них [4, 77].

Близько середини XVI ст. ці категорії селян вже зустрічалися в українських селах. У Саноцькому старостві, наприклад, загородники і підсудки становили 11 %, у Галицькому – 28,1 %, у Перемишльському – 28,5 %, від загального числа селянських господарств. На Волині в 1560-х рр. загородники та комірники налічували 23 %, а на Поділлі – 20 % [5, 76]. Зростання

кількості загородників і комірників сприяло їх еміграції на схід і південь.

Зростання фільваркового господарювання призводило до посилення експлуатації селян і зменшення їхніх наділів. Збільшення повинностей викликало посилення опору селян. Для придушення селянських виступів уряд щоразу видавав нові закони, які звели нанівець як «свободу переходу», так і громадянські права селян. Пьотрковський сейм 1496 р. заборонив приймати на роботи в містах найманців-вихідців з села на більший строк, ніж тиждень, особливо тих, хто не мав свідоцтва від свого пана, яке дозволяло залишати село. Той же сейм зобов'язав контролювати різного роду волоцюг (люзних), виокремлювати з них працездатних. Нарешті, сейм заборонив вихід з села більше одного селянського господаря на рік і обмежив до однієї молодшої особи чоловічої статі вихід з села протягом року до міста для навчання ремеслу, шкільного навчання і служби, запровадивши обов'язок забезпечувати таких людей відповідними писемними свідоцтвами від панів [4, 78]. Постановами Сейму (1510, 1519, 1520) заборонено також перехід від одного пана до іншого, введено штраф за вивіз шляхтичем чужих підданих тощо [5, 79].

Стан і початки відродження руського міського населення в першій половині XVI ст. можна простежити на прикладі Львова. Від середини XV ст. у ньому діяли біля 20 ремісничих цехів, які об'єднували ремісників близько 40 професій. Про становище ремісників говорить той факт, що в Краківському університеті, за даними університетської метрики 1400–1500 рр., майже 80 % студентів – вихідців з Русі – були синами городян-ремісників – кушнірів, кравців, пекарів [3, 132].

Руське міщанство Львова, попри деяку відокремленість, перебувало в певних стосунках з представниками інших етносів. Скажімо, з євреями русини мали матеріальні стосунки у вигляді кредитів. Досить близько до русинів стояли спочатку православні, а згодом окатоличені вірмени. Русини розросталися в місті за рахунок вірмен, відкуповуючи в них доми й крамниці. Натомість німці та поляки тримали себе досить зверхньо відносно українських мешканців Львова, хоч у біднішому загалі це не було помітно. В бідніших цехах – грабарському, шевському й пекарському – русини користувалися правами без обмежень, а ось у кушнірському, на рівні нехристиянських народів, – не могли бути цехмайстрами.

З XV ст., внаслідок іноземної колонізації, в найбільших містах Русі – Львові та Перемишлі – руське населення стало меншістю, хоча в дрібних містах основною масою населення й надалі були українці. Найбільш впливовими серед колоністів були німці. Втім, упродовж XV ст. чисельність німецької колонії у Львові, відносно загальної кількості населення, зменшилася з 70 до 30 %, а на середину XVI ст. – до 8 %. Причиною цього було швидке зростання руського і польського населення, асиміляція німців, завдяки спільним шлюбам із християнами-католиками [3, 124–125; 6, 159]. Німецька колонізація, підтримувана привілеями та правами, відтіснила й утискувала місцеву українську спільноту. Особливо це було помітним від середини XV ст. у містах. Русинам (українцям) відмовляли в праві доступу до міських урядів, зневажали їх релігійні обряди, обмежували участь у цехах, ремеслах і торгівлі. Вони не могли вільно успадковувати майно, платили незвичні плати в судах, а магістрати не визнавали їхніх свідчень.

До середини XVI ст. у Львові проживали 790 вірмен, які заселяли окремих квартал. Як знані ювеліри, вони відігравали важливу роль у роботі Львівського монетного двору. На вірменську купецьку групу припадала також основна питома вага торгівлі зі Сходом, оскільки вірмени знали східні мови, звичаї та мали відповідних знайомих. Більш чисельною була вірменська колонія в Кам'янці-Подільському (біля 300 родин), самоврядні права якої юридично закріплювалися королівським привілеєм 1496 р. Їм належала третина міста з власною ратушею, ринком, храмами, крамницями. При вірменських храмах діяли приходські школи. Менші вірменські осередки були в Галичі, Снятині, Ялівці, Бродах, Ярославі, Белзі, Жовкві [3, 126].

На цей момент 8 % львівських мешканців становили євреї, але їхня кількість продовжувала активно зростати. Як нехристияни вони не могли бути прийнятими до «міського права». У Кам'янці-Подільському їм дозволили селитися лише на околицях міста. Євреї становили етнічну групу населення, вилучену з відання магістрату і підпорядковану королівським намісникам. Кожна з таких спільнот створювала власну самоврядну одиницю – кагал, очолюваний виборними старшинами. Конкретними справами в кагалі відали спеціальні комісії: контрольна – для перевірки рахунків на сплату податків, судова – для розгляду спорів між євреями, шкільна – для інспектування шкіл, благодійницька – для опіки над бідними та хворими, санітарна – для нагляду за дотриманням чистоти в єврейській ділянці міста. Духовним провідником єврейської громади був рабин. У місті була добре розвинута мережа єврейського шкільництва, а поряд з початковими школами грамоти, існували 2–3 вищі школи на утриманні єврейської громади. Оскільки євреям заборонялися ремісництво, а подекуди й торгівлею, вони займалися лихварством і накопиченням капіталів, що збільшувало грошовий обіг [3, 126–127].

На відміну від німецької, вірменська й єврейська общини не розчинялися у слов'янській масі, навпаки, з поживленням духовного та культурно-освітнього життя, виокремлювалися ще істотніше, надаючи українським містам розмаїтості. Загалом, тогочасне українське місто втратило руський характер, а до кінця XV ст. за готичними мурами виросло, відчужене від довкілля, нове місто. Поряд із цим, українське селянство, примушене до панщини, швидко втрачало землю та волю, а нащадки руських бояр, які втрималися при давніх правах і навіть здобули нові, прийняли польські герби та все більше ополячувалися. Лише на переломі XV–XVI ст. спостерігалось піднесення, утисненого польським правлінням, національного українського життя. Так, на Галичині вибухнув ряд малих селянських бунтів і більш значиме повстання під керівництвом Мухи. В Перемишлі русини посилали депутації до короля, з вимогами зрівняння їх з католиками в магістраті й суді. У Кам'янці руський міщанський рух змусив католицького львівського єпископа просити короля заборонити побудову православної церкви. Подібно боронили свої права Красностав і Буськ. Повстали навіть малі містечка. Коли 1497 р. король Ян Ольбрахт спробував заборонити руським міщанам Львова торгувати нарівні з вірменами й євреями, то проти цього виступили тринадцять галицьких містечок, які заявили, що в них вільно торгувати й православним [7, 1–4].

Етнічний склад руського населення Поділля також поступово змінювався під польським впливом, переважно серед землевласників і міщан. Зокрема у Барському старостві на 1565 р. м. Бар складалося з трьох

частин: польської, руської і чемериської (татарської). З них руське місто було найбільшим, хоч кожна з частин була заселена не лише одним етносом. Так, у польській частині була окрема Жидівська вулиця, на якій було розташовано 20 єврейських будинків. У чемериській частині, поміж татарськими, стояли 45 будинків русинів і поляків. Руська частина міста спочатку була заселена сільським населенням і згодом отримала магдебурзьке право, дароване польським міщанам. Прикметно, що в цій частині ні євреї, ні поляки не проживали, тому більшість населення Бару становили українці. З-поміж селян Барського староства іногородців було ще менше. За перепису сільських жителів їх виділяли приставками до імен, як-то Василь Сербинович (або Сербин), Станіслав Лях, Янко Мазур, Федір Москвич (або Москаль), Яцко Волошин та ін. Загалом, серед 648 сімей замкових і приватних сіл староства українці склали 600 родин (або 92 %) [1, 194]. Загальна етнічна картина міщан і селян Барського староства подана у таблиці 1.

Табл. 1

Етнічний склад міщан і селян Барського староства [1, 194]

Населені пункти	Русини	Поляки	Інші	Всього
Бар польський	6	74	22	102
Бар руський	123	0	1	124
Бар чемериський	41	4	50	95
Сільські поселення	600	12	10	648*
Всього (%)	770 (80 %)	90 (10 %)	83 (9 %)	969*

* Невідповідність підсумкового значення пояснюється неможливістю етнічного визначення люстраторами частини сільського населення.

Ще більш однорідним (98 %) було руське населення в Хмельницькому повіті (табл. 2).

Табл. 2

Етнічний склад населення Хмельницького повіту [1, 197]

Населені пункти	Русини	Поляки	Інші	Всього
м. Хмельник	316	0	4	320
Сільські поселення	452	7	4	463
Всього (%)	768 (98 %)	7 (1 %)	8 (1 %)	783

Загалом у Барському й Хмельницькому староствах, як бачимо, українське населення мало значну кількісну перевагу над іноетнічним.

Дещо інший етнічний склад населення був у поселеннях Кам'янецького староства, куди польський етнос зміг проникнути значно помітніше. Розподіл міста за етнічною ознакою засвідчила люстрація староства 1565 р., де зауважено, що в «місті Кам'янці проживає населення трьох народностей, в ньому діє три юрисдикції: поляки мають першість, судять у них згідно з Магдебурзьким правом; в українців судять згідно з українським правом і, звичайно, вони мають свого вїйта; у вірмен – за вірменським звичаєм, вони також мають свого вїйта [8, 165]. Так, серед ремісників-шевців м. Кам'янця було 14 русинів і 8 поляків, із 14 суконників – 2 поляків і 1 вірменин, а з 56 пекарів – 46 українців, 8 поляків та 2 інших. У м. Летичеві, серед 158 міщанських прізвищ, тільки 2 були польськими, 1 – східним, решта – українськими. У селах повіту домінуючу перевагу також мали українці (704 з 912 родин).

Етнічний склад населення Кам'янецького і Летичівського староств демонструє таблиця 3.

Табл. 3

Етнічний склад Кам'янецького і Летичівського староств [1, 201]

Населені пункти	Русини	Поляки	Інші	Всього
м. Летичів	155	2	1	158
м. Смотрич	68	12	1	81
Сільські поселення	704	69	13	912
Всього (%)	927 (80 %)	83 (7 %)	25 (2 %)	1151*

* При цьому слід зауважити, що 11 % від усього населення за люстраціями не піддається етнічному визначенню

У подільських містах середини XVI ст. все більш помітною ставала частка єврейського населення, котра надалі постійно зростала. В цьому регіоні до загалу шляхетського й служилого станів проникли й татари. Як уже зазначалося, найбільше їх було у м. Бар – 50 будинків. В інших поселеннях татарський етнос не був значним. Серед населення Поділля зустрічалися також серби і волохи. Разом з іншими вихідцями з Туреччини, витіснені зі своїх земель, вони емігрували в більшість на Поділля [1, 190].

Отже, наприкінці XV – першій половині XVI ст. в українському соціумі швидкими темпами йшло сполщення шляхетської верстви. Зростання фільваркового господарювання призводило до поступового закріпачення селян. Разом з польською шляхтою, іноземні колоністи – німці, євреї, вірмени – активно освоювали, спустошені татарськими набігами, руські землі. Німецька колонізація відтісняла й утискувала місцеву українську спільноту, але водночас почалася й полонізація німців. Загалом, Галичина і Поділля, населялися, в основному, українським (руським) населенням (біля 89 %). 3-поміж міщан, українці становили 80 %, селян – 90 %. Поляків у містах було біля 10 %, селях – 4 %. Тому не дивно, що самі поляки називали цей край Руським і це була не географічна, а етнічна назва.

1. Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569) // Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – Ч. 7. – Т. 2. – К., 1890.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – К., 1991.
3. Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005.
4. Зашильняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002.
5. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. – К., 1970.
6. Крип'якевич І.П. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994.
7. Люстрація Каменецького староства 1565 г. // АЮЗР. – Ч. 7. – Т. 2. – К., 1890.
8. История Польши / Под ред. В.Д. Королюка, И.С. Миллера, П.Н. Третьякова. – М., 1956. – Т. 1.

Zhuk O.M. The ethnic and social composition of the ukrainian settlements in Poland till the 1569th. The peculiarities of the social and ethnic structure of the Ukrainian lands in the structure of Poland until the Lublin union of the 1569th are analysed in the article. It is established that Ukrainian settlements were mainly populated by the Rus (Ukrainian) people and little number of other ethnicities.

Key words: social structure, ethnic composition, settlement, colonization, peasantry, Rus people, Poles, Jews, Germans, Armenians, Tartars

О. В. Харсун

МІСТА УКРАЇНСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ ПІД ВПЛИВОМ ПОЛІТИКИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У XVIII ст.: РЕЛІГІЙНА ПЛОЩИНА ВЗАЄМОВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу релігійної політики Польської держави щодо православного населення земель українського порубіжжя, зокрема міщан. Розкрито особливості розбудови в містах католицьких та уніатських релігійних установ. Визначено роль польської шляхти у процесі насадження уніатства та католицизму, а також окреслено ставлення міщан до таких заходів.

Ключові слова: магнати, шляхта, уніати, католики, православні

Міста, будучи форпостами владних структур, містили ґрунтовний пласт культурних надбань. Фронтирність українських прикордонних міст, які у XVIII ст. були частиною південно-східного краю Речі Посполитої, визначили різноманіття та багатогранність явищ, зокрема духовного осягнення міщан краю. Визначення особливостей взаємовідносин між представниками різних конфесій у межах міст українського порубіжжя XVIII ст., тогочасних півдня Київського та сходу Брацлавського воєводств, сприятиме окресленню більш чіткого вектору духовної політики у сфері суспільних відносин на сучасному етапі українського державотворення. Мета статті передбачає аналіз релігійних взаємин у межах міст краю як частини відповідної політики Речі Посполитої.

Дослідження реакції українського православного населення, за умов релігійного наступу з боку Польщі, почалося ще в XIX ст. Так, В. Антонович зазначав, що на заваді швидкому впровадженню унії на українських землях стояли православні священники, міщани й селяни [1]. За радянської доби релігійна тематика не була популярною, але в 1970–80-х рр. з'явився ряд праць, присвячених конфесійній ситуації на українських землях, авторами яких були М. Кашуба [2] й А. Зінченко [3]. Зокрема останній, проаналізувавши прибутки католицьких та уніатських духовних установ, дійшов висновку, що існували вони лише за рахунок експлуатації місцевого населення. Особливо актуальною релігійна тематика стала в роки незалежності України. Дослідження О. Крижанівського, О. Плохія [4–5], І. Власовського [6] та ін. привертають увагу до конфесійного питання. Разом з тим, релігійне життя міст українського порубіжжя у XVIII ст. поки не стало предметом окремого дослідження.

Домінантною стороною життя українського суспільства у XVIII ст. і надалі залишалася релігія. Оскільки протистояння між православними і католиками на Правобережжі надалі тривало, то межа між Slavia Latina і Slavia Orthodoxa, особливо на Київщині та Брацлавщині, не була чіткою, перебуваючи у постійному зіткненні та взаємному проникненні двох конфесій. Особливу роль у відстоюванні православ'я відіграло прикордонне положення краю, козацькі традиції, які мали свою вагу у містах. Боротьба з іновірцями на державному рівні в межах Речі Посполитої розгоргалася доволі широко і неодмінно призводила до зіткнення представників різних релігійних течій. Однак у трикутнику Чигирин–Біла Церква–Умань зберігалися традиції козацьких вольностей, а людність відзначалася вірністю православ'ю [7, 136].

Значну підтримку римо- та греко-католицькій церкві надавала польська шляхта, покладаючи на церкву великі сподівання, вбачаючи в ній засіб впливу на парафіян та міцну основу для збереження в державі соціаль-